

‘Hela livet knäppt på näsan’ i Anteckningar från källarhålet – Dostojevskis nyckelhål 1864 – en anti-utopists försvarstal ännu 2020?!

Novellen Anteckningar från källarhålet (efter Ulla Roséns översättning 1985) är inte bara en av de mer komplexa novellerna—med en huvudfigur som i vår litteratur placerat sig vid sidan om och fört samman en Hamlet, Don Quixote, Don Juan och Faust—utan har därtill en minst sagt spetsig udd: tron på samtidens moderna projekt. Den ryska jorden sa enligt Fjodor Dostojevskij något annat än det moderna projekt som dåtidens samhällsvisionärer tecknade. Dostojevskij utmanar en tänkt närmast mekaniskt självutvecklande utopisk framtidsvision, och självgodheten, med frågan om ondskan och lidandet. Men det handlar om ett nyckelhål som man måste komma nära för att kunna få syn på något av det som finns där bakom. Där ställs frågor också till vår egen tid. Utvecklingstrons frälsande och självutvecklande förmåga är grundstött. Är ondskan en realitet?

Denna recension vill väcka intresse för novellen som tidigt ställde frågor som vi fortfarande brottas med och måste ta i, inte minst frågorna om det onda.

1864 gungade Ryssland. Livegenskapen var visserligen upplöst 1861 men det blev snart uppenbart att förändringarna inte skulle gå över en natt. Nikolaj Tjernysjevskij skrev 1863 novellen ”Vad bör göras?”, otålig över långsamheten. Novellen skissar på det goda industrisamhällets möjligheter att ge människor (huvudpersonen en kvinna som slipper ifrån släktens kontroll) egen inkomst och framtid. Men Dostojevskij reagerade på tanken om samhällskonstruktion. Han frågade bl.a. om framtida lycka och trygghet är ett så enkelt projekt som en skiss i bokform?

När nu vår egen samtid krackelerar – industrisamhällets dagar tycks inte bara räknade utan i en helt ny fas – kan man då känna igen något av Dostojevskijs protest? Om inte samtidens ideal bär och ger orientering – vad gör det då? Det ryska begreppet för ”källarhål” (podpolja) är mångbottnat. Barbro Lönnqvist fångar det i sin översättning 2010, ”En underjordisk dagbok”. I novellen kan vi föreställa oss en dagboks författare men dagboken självt har inte ett enda datum, tidsramen sätts av några markerade perioder. Översättningen ”underjordsmannen” stryker också under den ryska jordens betydelse. Begreppet pekar på en ljusskygg verksamhet. Men jorden som sådan är ett gammalt ideal (tyskt romantiskt lokalideal till skillnad från det globala perspektivet), särskilt hos dem som älskar Ryssland över allt annat, och det gjorde författaren Fjodor Dostojevskij. Den ryska jorden ska ge lösningen, det levande livet, till skillnad från konstruerade franska och tyska ideal.

Det är inte alldeles givet för en svensk av idag att förhålla sig till en sådan nationalism även om vi i praktiken ligger mycket nära den. Vi sjunger om Norden. Trots många resor återvänder de flesta hem men föreställs tänka globalt. Jag tror att Dostojevskijs protestskrift har något att säga oss. 2020 är ett ödesår för hela vår värld. Den tillsynes starka globala ekonomin utmanades för första gången på allvar. I den globala världen - hur mycket är vi beredda att ge för att få? Genast försvann alla EU markörer i den svenska regeringens image. Svenska flaggan blev den odiskutabla symbolen. Vilka grundmönster för samhällsbygge styr, har styrt oss och ska styra oss? Utopierna gick inte i graven med Sovjet 1990 men där började också vi vackla på allvar. 2020 famlar jag efter något att hålla i. En viktig pusselbit i bakgrundsteckningen har vi delat med ryssarna, ja med hela Europa: visionen om det goda samhällets självutveckling.

August Comte är den franske sociolog som lade grunden för förväntan på det godas självförverkligande. Kyrkoläraren Augustinus (400-tal) kontrasterade tankemässigt de himmelska idealen och det tänkta dystopiska slutet och satte därmed ramen för det mesta av Europas tänkande fram till medeltidens slut. De nya världsupptäckternas framgångar sa något annat. Comte tecknar i början av 1800-talet - i tre steg - tesen om en mer lagbunden samhällsutveckling på väg mot det som blivit det nya: 1. Från samhällen med en teologisk tanke—där skrock och vidskeplighet tänktes dominera—till 2. Ett samhälle med mer eller mindre nedtecknade metafysiska mönster (ett på svenska nästan helt förträngt begrepp)—där man ivarjefall fick utskrivet vad man trodde på—och lite ordning i tanken. Slutligen skulle man nå den tredje fasen, den - i engelsk mening - positiva: den säkra, det säkert vetande samhället.

Jaget i källarhållets dagbok är motsägelsefullt, nästan som en spegelbild av Comtes kontraster. Författarens jag kämpar en tillsynes utsiktslös kamp för sin egen plats och sitt eget livsrum. Det jaget

är samtidigt skrockfullt *och* respekterar läkarvetenskapen *och* blandar in talet om ren ondska. Med talet om ondska tar han från början in frågan om lidandet. Läsaren ställs omgående inför ett abstrakt men igenkännbart resonemang där allt dras till sin spets. Så här börjar anteckningarna (Roséns översättning):

”Jag är en sjuk människa... Jag är en ond människa. En frånstötande människa. Jag tror att det är i levern sjukdomen sitter. Fast förresten begriper jag mig inte ett dugg på min sjukdom och vet egentligen inte alls vad det är som gör ont. Jag går inte till läkare och har aldrig gjort det, trots att jag har all respekt för läkarvetenskapen. (Jag är tillräckligt bildad för att inte vara vidskeplig, men jag är vidskeplig.) Nej, mitt herrskap, det är av ren och skär ondska som jag inte går till läkare. Det där förstår ni säkert inte alls. Självt förstår jag det emellertid mycket bra. Jag kommer naturligtvis aldrig att kunna förklara för er vem det är jag i detta fall drabbas med min ondska; jag vet utmärkt väl att jag inte gör läkarna något illa bara genom att inte låta mig behandlas av dem; ingen vet bättre än jag än att jag med allt det här endast och allenast skadar mig själv och ingen annan. Men ändå är det så att när jag låter bli att gå till läkare så är det av ren ondska. Det gör ont i min stackars lever – nå, så låt det göra ännu mera ont!”

I novellens första del – Källarhållet – presenterar sig huvudpersonen, framför allt sina tankar. I den andra delen – Med anledning av den blöta snön – beskrivs några minnen. Till vardera del hör förord som man inte får gå förbi. Här första delens förord som t.o.m. vissa översättningar utelämnat:

Såväl författaren till dessa anteckningar som anteckningarna själva är naturligtvis uppdiktade. Icke desto mindre är det, mot bakgrund av de omständigheter under vilka vårt samhälle vuxit fram, inte bara fullt möjligt utan till och med oundvikligt att det i detta samhälle existerar sådana människor som den som skrivit dessa anteckningar. Jag har för läsaren så tydligt som möjligt velat framställa en människa från en fortfarande ingalunda avlägsen epok, en företrädare för en generation som trots allt ännu lever kvar. I denna första del, KÄLLARHÅLET, presenterar denna person sig själv, sina åsikter och sin egen förklaring till varför han framträtt och måste framträda mitt ibland oss. I nästa del följer de egentliga ”anteckningarna” där han beskriver några händelser i sitt eget liv.

Denna novell blir inte mer egentligt självbiografisk än detta förords sista sats. Samtidigt beror novellen direkt av det dramatiska liv som Dostojevskij hade upplevt, nu 1864 i total utblottelse – som författare med ansvar för att sörja för sin egen och sin kära broders familjer – efter att hustrun och brodern precis tragiskt avlidit. Självt hade han just återkommit från den andra av sina fyra Europaresor, den som han gjorde för att bl.a. möta sin älskarinna Polina i Paris. Med sin broder hade han åter fått mark under fötterna i Sankt Petersburg, efter tio års exil i Sibirien som livstidsdömd för att ha läst och lyssnat till fel bok i radikala kretsar i tsarens Ryssland på 1840-talet.

Novellens andra del – den tänkt mer självupplevda – inleds med ett citat av den ryske poeten N A Nekrasov, med anspelning på de nya franska författarna såsom Victor Hugos och andra romantikers välvilliga ambitioner att hjälpa samhällets utsatta, inte minst prostituerade:

När ur förvillernas mörker med övertygelsens hela hetta jag drog din stackars fallna själ och du, helt fylld av den svarta smärtan, vred dina händer i förbannelse över synden som snärjt dig så; när du nyttjade minnets vapen som straff mot ditt glömska samvete, då förde du mig in i den sorgliga sagan om allt som varit före mig, och plötsligt dolde du ditt ansikte i dina händer, fylld av skam och fasa, och löstes upp i bittra tårar skakad, upprörd... osv, osv, osv

I novellens andra del – med några händelse från sitt eget liv – synar författaren de samtida välvilliga ambitiösa kollegorna, inte minst de franska, de som skulle driva på den goda utvecklingen. Vår ’biograf’ vänder givetvis på perspektivet. Vi dröjer här något med andra delen för att se litet närmare på novellens första del.

I.

Novellens första del går i cirklar omkring Handlingsmänniskans betydelse för den goda självutvecklingen. Skuggorna av källarhållsmannes inledande självpresentation lyser fram, med de skriande motsägelserna. Första delens sista stycke inleds som följer:

Kontentan av det hela, mitt herrskap, blir att det är bäst att inte göra någonting! Bästa är den omedvetna överksamheten! Så leve källarhållet! Jag har visserligen sagt att jag avundas den normala människan å det allra bittersta, men när jag ser de villkor under vilka hon lever så vill jag inte byta med henne (fast jag kan ändå inte låta bli att avundas henne, förstås...). Nej, nej, källarhållet är under alla omständigheter bättre! Där kan man åtminstone... Asch, nu ljuger jag ju igen! Jag ljuger, ty jag vet ju själv, lika säkert som att två

gångar två är fyra, att det inte alls är källarhållet som är bäst, utan något annat, något helt annat, något som jag längtar mig sjuk efter men som jag omöjligt kan fånga. Åt helvete med källarhållet!

Författaren resonerar och argumenterar, protesterar och söker medhåll, allt för att få och ge perspektiv. Han avslutar första delen med följande resonemang:

Och ytterligare en sak: vad är det egentligen som gör att jag vill skriva? Om jag nu inte skriver för publik skulle jag ju lika gärna kunna gå igenom mina minnen i tankarna, utan att fästa dem på papper? Jodå, visst. Men på papper blir det liksom mer högtidligt. Det ligger något inspirerande i själva formen, domen över en själv blir tydligare, orden slipas. Dessutom är det kanske så att jag verkligen kommer att känna lättnad när jag skriver ner alltihop. Just nu, till exempel, är det särskilt ett avlägset minne som tynger mig. Det stod plötsligt tydligt för mig häromdagen och alltsedan dess finns det kvar i mig, som en irriterande melodi som inte går att bli av med. Men man måste ju bli kvitt den på något sätt.

Författarens fokus på tesen om människosläktets pånyttfödelse (första delens näst sista stycke) är en huvudfråga:

allt detta är enligt min mening än så länge ingenting annat än logiska övningsexempel! Just det, övningsexempel i logik! Ty att driva tesen om att hela människosläktet kan pånyttföras med hjälp av en systematisering av dess egen högsta nytta – det är enligt min mening i stort sett samma sak som att... tja, till exempel driva Buckles tes om att civilisationen gör människan mjukare och mildare och följaktligen mindre blodtörstig och mindre benägen för krig.

Ulla Rosén, i sitt klarsynta efterord 1985, sammanfattar för sin del till sist:

Anteckningar från källarhållet är en på många sätt svår bok. Den tvingar en till outhärdliga igenkännanden av sidor hos sig själv som man ivrigt försöker undertrycka. Den tar en med på hisnande intellektuella flygturer, från vilka man när man minst anar det handlost störtas ner i skam och tvivel; man lockas till skratt, men skrattet ekar ihåligt i de avgrunder som plötsligt öppnas för ens fötter. Det är en lovsång till livet, en disharmoniskt skorrande lovsång sprungen ur svartaste förtvivlan och mynnande i en bitter grimas, en 'paradoxalists' lovsång till det 'levande liv' han aldrig vågar möta men ändå in i döden försvarar.

Flyr vi livets givna besvär och realiteter? Under den första Europaresan 1862 hinner han få ett intryck av världsutställningen i London och dess 'Kristallpalats'. Inför novellens andra del – 'händelser i det egna livet' – med anledning av den blöta snön, vill han utmana visionen om det fulländade samhället:

Ni tror på ett kristallpalats, evigt oförstörbart, ett bygnadsverk som det kommer att bli omöjligt att räcka ut tungan eller knytnäven åt, ens i smyg. Och kanske är det just detta som skrämmer mig i en sådan byggnad – att den är av kristall, evigt oförstörbar, och att man inte kommer att kunna räcka ut tungan åt den ens i smyg! Ni förstår, om det stod ett hönshus där i stället för palatset och det började regna, så skulle jag kanske visserligen krypa in i det där hönshuset för att inte bli blöt, men jag skulle ändå inte anse att hönshuset var ett palats, av någon sorts tacksamhet för att det gett mig skydd mot regnet! Ni skrattar, ni säger att i det läget så spelar det ingen roll om det är ett hönshus eller en herrgård. Nej visst, svarar jag då, förutsatt att livets enda mål och mening är att inte bli blöt.

II.

Källarhålsmannens möte med det verkliga livet i novellens andra och längre del handlar bl.a. om hans kamp längs Sankt Petersburgs redan då givna flanörstråk, Nevskijs aveny eller 'prospekt'. Han finner en officers obekymrade steg som respektlösa gentemot hans person. Han förbereder sig i veckor för att inte ännu en gång stiga åt sidan utan våga och orka ta en knuff. Då de tillslut stöter samman vänder sig officeren om men mer blir det inte. Källarhålsmannen firar sitt livs triumf, han hade visat att han var officerens sociala jämlike.

Det andra exemplet grundar sig i hans utbildningsminnen och för fram mot novellens klimax.

Den natten plågades jag av de vedervärdigaste drömmar. Och det var inte att undra på: hela kvällen hade jag förföljts av de kvävande minnena från min skoltids straffarbete och jag kunde inte bli fri från dem. Jag sattes i den där skolan av några avlägsna släktingar, som jag var beroende av och som jag sedan inte fått minsta livstecken ifrån. De lämnade in mig där, föräldralös, redan krossad av deras förebräelser, redan tyngd av grubblerier, tystlåten och skyggt sneglande på världen omkring mig. Kamraterna tog emot mig genom att elakt och obarmhärtigt göra narr av mig för att jag inte liknade någon av dem. Men jag tålde inte att man skrattade åt mig. Och jag kunde inte försona mig med deras lättköpta sätt att umgås med varann. Jag fattade ett omedelbart hat till dem och drog mig ifrån dem i förskrämd, sårad och omåttlig stolthet.

I novellens andra del stöter givetvis Källarmannen på de gamla skolkamraterna och inbjuder sig själv till att fira en av kamraternas avresa till annan ort, den som han hade de svåraste minnena av. Det kan bara sluta på ett sätt. Förnärmad av att någon av dem tillrättavisar hans olämpliga intrång så utmanar han på duell. Ingen tar honom på allvar. Men i försöken att fånga dem pånytt, när de begett sig till bordellen för att avsluta kalaset, ställs Källarmannen inför Liza som beseglar hans öde. Efter umgänget börjar han strax att läsa lusen av henne och manar henne att lämna sin hopplösa situation. Han inbjuder Liza till sitt hem för att hjälpa henne upp, som de stora författarna skrivit dikter om – likt den av Nekrasov inledningsvis citerade – och romaner. Men när hon kommer är han inte beredd. Rollerna byts:

Jag sa nyss till dig att jag inte skäms för min fattigdom. Men du ska veta att visst skäms jag för den, jag skäms för den mer än för något annat, fruktar den mer än något annat, den är värre än om jag varit en tjuv, ty jag är fåfång, fåfång som vore jag hudlös och blotta beröringen med luften gör ont. Har du verkligen fortfarande inte förstått att jag aldrig kommer att förlåta dig detta att du överraskade mig i denna hemska rock just när jag som en ilsken byracka kastade mig över Apollon [betjänten]? Frälsaren, före detta hjälten, kastar sig som en skabbig byracka över sin betjänt och betjänten skrattar ut honom! Och de där tårarna nyss, som jag likt en skamsen käring inte kunde hålla tillbaka inför dig, dem kommer jag heller aldrig att förlåta *dig*! Ja, det är du, du ensam, som är ansvarig för allt det här, därför att du dök upp så där, därför att jag själv är en usling, därför att jag är den vidrigaste, löjligaste, futtigaste, dummaste, missunnsammaste av jordens alla krälände maskar, som för övrigt på intet sätt är bättre än jag men som, fan vet varför, aldrig känner minsta förlägenhet, medan jag hela livet blir knäppt på näsan av varenda lus – det är min mest utmärkande egenskap! Vad angår det mig om du inte begriper ett dyft av allt det här! Och vad bryr jag mig, vad bryr jag mig om dig och om du går under där borta eller ej? Fattar du inte hur jag, nu när jag sagt allt det här till dig, kommer att hata dig för att du varit här och hört mig? En människa tömmer ut sig så här bara en enda gång i livet, och då i ren hysteri!... Vad är det mer du vill? Varför sitter du fortfarande kvar här framför mig, efter allt det här, varför plågar du mig så, varför går du inte din väg?

Men då hände något mycket egendomligt. Jag hade så till den grad vant mig vid att tänka och föreställa mig allt som läste jag det i en bok och att se på allting i världen i enlighet med vad jag själv på förhand fantiserat ihop i mina drömmar, att jag inte genast förstod innebörden i det egendomliga som hände. Det som hände var följande: Liza, som jag sårat och förödmjukat, förstod mycket mer än jag hade inbillat mig att hon borde. Av allt jag sa förstod hon det som en sant älskande kvinna alltid förstår före alla andra, nämligen detta: att jag själv var olycklig.

Det förfärade och sårade uttrycket i hennes ansikte förbyttes i sorgen förvåning. Men när jag började kalla mig själv för kräk och usling och brast i gråt (jag framsade hela min tirad under tårar) förvreds hennes ansikte som i kramp. Hon gjorde en ansats att resa sig, att hejda mig; och när jag slutat var det inte mina skrik om "Varför är du här, varför går du inte din väg!" hon lyssnade till utan istället till den smärta hon anade att jag kände när jag hävde ur mig allt det här. Hon var ju dessutom så förskrämd, stackars liten, hon ansåg sig själv oändligt underlägsen mig och hur skulle hon då kunna låta sig bli arg och förorättad? Plötsligt flög hon upp från stolen, driven av en obetvinglig impuls, och hela hennes varelse sträckte sig mot mig, men eftersom hon fortfarande var för blyg för att lämna sin plats stod hon kvar och räckte fram händerna mot mig... Det kändes som om mitt hjärta slog runt. Så störtade hon med ens fram till mig, slog armarna om min hals och brast i gråt. Även mina fördämningar brast och jag började gråta så som jag aldrig någonsin gråtit förut...

– De låter mig inte... Jag kan inte vara... god! Sa jag med stor svårighet, tog mig fram till soffan, föll framstupa på den och grät hysteriskt i en kvarts timme. Hon föll på knä bredvid mig, slog armarna om mig och höll mig så helt stilla i sin famn.

Det värsta var emellertid att mitt anfall förr eller senare måste gå över. Och där låg jag framstupa på soffan (jag måste ju hålla mig till den vedervärdiga sanningen), med ansiktet hårt nerborrat i min tarvliga läderkudde, började jag så småningom fyllas av en vag och ofrivillig men till slut övermäktig känsla av obehag vid tanken på att efter allt det här lyfta huvudet och möta Lizas blick. Vad var det jag skämdes för? Jag vet inte, men jag skämdes. Det for också genom min uppskärade hjärna att våra roller nu var definitivt ombytta, nu var det hon som var hjältingen och jag var precis samma förnedrade och förkrossade varelse som hon hade varit inför mig den där natten, fyra dygn tidigare... Och allt detta rörde sig i mitt huvud under de minuter jag tillbringade framstupa på soffan!

Gode Gud! Kan det vara möjligt att jag i detta ögonblick avundades henne?

Jag vet inte, än idag kan jag inte avgöra det, och vid den tidpunkten var det naturligtvis ännu omöjligare för mig att förstå det. Ty utan makt, utan att tyrannisera någon kan jag ju inte leva... Ändå... ändå går det ju inte att förklara någonting med hjälp av resonemang och följaktligen finns det ingen anledning att resonera vidare om det.

Dagboksanteckningarnas eftertanke markeras i de avslutande resonemangen:

Och nu, idag, skulle jag faktiskt vilja ställa en gagnlös fråga till mig själv: vilket är bäst – en lättköpt lycka eller ett upphöjt lidande? Nå, svara; vilket är bäst? (---)

Till och med nu, efter så många år, är allt detta på något sätt *otrevligt* att minnas. Jag plågas nu av många andra otrevliga minnen, men... är det inte dags att sluta mina "Anteckningar" här? Jag undrar om det inte var ett misstag att börja skriva dem. Hur som helst så har jag känt djup skam under hela den tid som jag har hållit på med den här *berättelsen*: följaktligen är det inte längre fråga om litteratur utan om en självbestraffning i uppfostrande syfte. Ty att till exempel fördjupa mig i långa berättelser om hur jag svikit mitt eget liv genom moraliskt förfall i mitt usla krypin, genom fattigdom, genom brist på kontakt med allt levande, genom mitt högmod och min ondska här i mitt källarhål – det är ju faktiskt inte särskilt intressant. En roman behöver en hjälte, medan det här inte är något annat än en *konsekvent* anhopning av en antihjältes alla särdrag. Men viktigare ändå är att allt det här kommer att göra ett synnerligen obehagligt intryck, eftersom vi alla har vant oss av med livet, vi haltar allihop, varenda en av oss, i större eller mindre grad. Ja, så långt bort ifrån det äkta "levande livet" har vi kommit att vi ibland till och med kan gripas av någon slags vämjelse när vi påminns om det. Ja, det har gått så långt att vi nästan kommit att betrakta det äkta "levande livet" som en mödosam uppgift, en tjänsteplikt, och vi är alla innerst inne överens om att det är bättre "som det är i böcker". Och varför flänger vi så ofta runt som vingelfotade dårar, vad är vi ute efter? Det vet vi inte själva. Så allt skulle säkert bara bli värre om våra vingliga nycker skulle tillgodoses. Prova till exempel att ge oss större självständighet, ge vem som helst av oss friare tyglar, vidga aktionsradien, lätta på förmyndarskapet och vi... ja, jag försäkras er: vi kommer omedelbart att böna och be om att få förmyndarskapet tillbaka. (---)

Detta är upplysningsvis ännu inte slutet på denne paradoxalists "anteckningar". Han kunde inte motstå frestelsen att fortsätta sitt skrivande. Men vi tycker också att det kan vara lämpligt att sluta här.

Så slutar novellen. Som all god litteratur är den samtidigt tidlös och genomlyst av samtidsfrågor. Det svenska 1860-talet vittnar också om tydliga omställningar, framför allt ståndsriksdagens avskaffande och tvåkammarriksdagens införande 1866. Strindberg brottas snart med liknande eftertankar (<https://www.svd.se/strindbergs-ryska-rotter-censureras> Strindbergsåret 2012). Om Ryssland då påbörjade en regional organisation så etablerades de första partigrupperna i Sverige.

I Ryssland drevs de radikala tankarna genast till sin spets. Förverkligandet av industrisamhällets löften tänktes infriade med de följande revolutionerna. Men ett intryck i öst är att livsfrågorna – många s.k. metafysiska frågeställningar – om sådant som inte går att mäta och väga, fanns med hela tiden även om samhället tänktes ateistiskt, i praktiken agnostiskt. Våra egna långt senare s.k. kulturradikaler i 68-rörelsen, som skulle nollställa alla värdeskalor, kom i praktiken att radera dem. Först efter vår egen folkhemstid kom frågorna om vetenskapssamhällets människosyn och samhällssyn tillbaks i eftertanken om hållbar utveckling (Sustainable development). Vi hamnade i någon form av den goda människans diktatur, i ett samhälle som tänkte sig ha opererat bort ondskan, t.o.m. i kyrkan, med förödande konsekvenser.

– Vad rättfärdiggör livet eller vad är livets rättfärdighet? Frågorna kan belysas ur många vinklar. Den 'nya kristendomen' blev med franska upplysningen det nya svaret med en samhällsreligion som skulle förbättra förhållandena för de svagaste, så fort som möjligt. Ondskan politiserades. Det erfor Dostojevskij. Men om vi nu inte tillåts något egentligt tropspektiv? På svenska är religion fortfarande i hög grad ett hot. Om vi tror (!) att livet självt ska ge svaren eller vi inte tror oss tro något ö.h.t.? Ser vi mer genom vårt Dostojevskij's nyckelhål?

Den gamla grekiske historieskrivaren Herodotus låter atenfilosofen Filon svara kungen Kroesus – om han ändå inte är den lyckligaste av människor. Filon svarar undvikande att det kan man inte veta förrän man vet hur livet slutade. Måste man vänta till döden för att se om livet blev välsignat? Mycket av det vi trott ända tills idag är grundstött. Människor börjar trilskas som Dostojevskij.

"Jag är en sjuk människa... Jag är en ond människa. En frånstötande människa. Jag tror att det är i levern sjukdomen sitter. Fast förresten begriper jag mig inte ett dugg på min sjukdom och vet egentligen inte alls vad det är som gör ont. Jag går inte till läkare och har aldrig gjort det, trots att jag har all respekt för läkarvetenskapen. (Jag är tillräckligt bildad för att inte vara vidskeplig, men jag är vidskeplig.) Nej, mitt herrskap, det är av ren och skär ondska som jag inte går till läkare.